

VANIMAST LÄÄNEMERELASTE PÖLLUNDUSEST KEELELISTE ANDMETE PÕHJAL

Prof., filoloogiatead. dr. P. Ariste

Soome-ugri keelte kateeder

Fr. R. Kreutzwaldi eesti rahva eepose kaheksandas loos on Kalevipoja küünd üks kogu teose kõige meeldejäävamaid kohti. Rahvasuus laialt liikuvate juttude põhjal on antud võimas kirjeldus sellest, kuidas vägilane oma adraga maastikku muudab. Ei ole juhus, et Fr. R. Kreutzwald laseb Kalevipojal otsekohe pärast kuningaks saamist „Austelles adra-tööda, Põllumehe põlvekesta” adrasahad kätte võtta. Põllunduse ürgsust ja selle tähtsust eestlaste ajaloo on Fr. R. Kreutzwald tõstnud esile oma teisteski töedes, nagu „Paar sammukest rändamise teed”, „Üks õöpilt”, „Põllumees ja ametmees” ning „Mihkel Põllupapp”. Mainitud teoseid lugedes on allakirjutanu saanud tõuke võtta lähemale vaatlusele küsimus, kui vana võiks üldse olla eestlaste ja teiste läänemerelaste põllundus. Alljärgnevas ongi siis sõnavara analüüsi ja muude andmete varal asutud lahendama läänemerelaste põllunduse tekkimist ning selle vanemat arengut.

Keele sõnavara kõneleb minevikus toimunud ühiskonna majanduslikust arenemisest isegi neil aegadel, kust pole olemas ühtki säilinud ürikut, kust pole olemas isegi ühtki esemelist tõendit, mille varal saaks otsuseid teha. Soome-ugri keeltes leiduva ühise sõnavara põhjal on olnud võimalik anda küllaltki üksikasjaline ülevaade sellest, missugune tootmisviis, missugune ühiskondlik kord, milline tehnika on olnud soomeugrilastel tol ajal, kui oli alles soome-ugri keeleline ühtsus. On võidud osutada, et tol ajal, mitmete tuhandete aastate eest, elatuti kalastusest ja küttemisest ja et oli koer koduloomaks. Sõnavara osutab sedagi, et tollal oli ühiskondlikuks organisatsiooniks suurpere. Võib üht-teist väita ka tolleaegselt elamust, rõivastusest, liiklemisvahenditest jne.

Sõnavara abil on tahetud kindlaks teha ka seda, millal on soomeugrilased hakanud tegelema põllundusega, kas nad on tundnud põllundust juba siis, kui oli alles soome-ugri keeleline tervikus, või on nende põlluharimine arenenud alles hiljemini.

Tunnustatud Soome fennougrist Y. H. Toivonen on mainitud probleemi kohta avaldanud eriuurimuse „Über alter und

entwicklung des ackerbaus bei den finnisch-ugrischen völkern".¹ Tema arvates oli juba „soomeugrilaste algkodus” (in ihrer gemeinsamen urheimat) põllundust olemas, kuigi see põllundus oli õige primitiivne. Juba tollal olevat olnud tuntud mingi teravili, usutavasti nisu, millest olevat osatud valmistada tangu ja jahu ja keedetud putru ning küpsetatud leiba. Toivonen on üritanud selgitada sedagi, kellelt soomeugrilased on põlluharimist õppinud. Ta on nimelt oletanud, et soomeugrilased on põllunduse esimesed alged saanud indoeurooplastelt, sest soome-ugri keelte vanim põllumajanduslik terminoloogia olevat pärit indo-euroopa keeltest.²

Juba enne Toivoneni oli H. Paasonen väitnud, nagu oleks soome-ugri keeltes mõningaid selliseid, tema arvates põllunduslikke sõnu, mis näivad olevat indo-euroopa laened. Läänemere keeltest on Paasonen arvatavate vanade põllumajanduslike laensõnadena esitanud soome *siikanen* 'agan' < „protoaaria” *šūka* ~ *šaka*-; eesti *oder*, *ohr*, soome *ohra*, *otra*, karjala *ozra* jne. < **ostrā*; eesti *iva*, soome *jyvā* ~ *veda yāva*-, leedu *javas*.³

Mis puutub Paasoneni poolt esitatud nn. indo-euroopa laensõnadesse, siis eesti *oder*-sõna ning selle vastete päritolu on praeguseni etümoloogiliselt ebaselge. Sõnad *siikanen* ja *iva*, *jyvā* on üksnes õige küsitavalt indo-euroopa laensõnad. Pealegi ei suuda kaks viimast sõna kuidagi põllunduse olemasolu tõestada, sest need botaanilised sõnad on võinud olemas olla ka ilma kõrsviljade viljelemiseta ja kasutamiseta.

Y. H. Toivonen on peale sõnade *siikanen* ja *iva*, *jyvā* esitanud veel mõne arvatava indo-euroopa laensõna ja vana soome-ugri sõna, mis tema oletades peaksid kõnelema ürgse soome-ugri põllunduse poolt, mille olemasolu ta sugugi ei kahtle. Need sõnad on mordva *tarvas* 'sirp' (< „muinasaaria” *dhargas*, ladina *falx* 'sirp, vikat', leedu *dalgis* 'vikat'); ungari *kenyér* 'leib, leivapäts', udmurdi *keñir*, *keñir* 'kruubid, tangud'; komi *piž*, *piž* 'jahu', udmurdi *piž*, *piž* 'jahu', mansi *passin*, *pasén* 'jahu'; soome *rokka* 'hernesupp, hernepuder', karjala *rokka*, *rokku* 'supp, kalaleem', vadja *rokka* 'kapsasupp', eesti *rokk*, liivi *rok* 'supp, puder', komi *rok* 'puder', udmurdi *džuk*, *žuk* 'puder, tangud', handi *rak* 'jahu, puder'; mari *šäďä-ŋgə*, *šidə-ŋ* jne. 'nisu', komi *šobdi*, *šobdi*, *šogdi* 'nisu', handi *tant* 'oder, vili' jne.

Soome-ugri ürgse, nn. ühisaega ulatuva põllunduse olemasolu on teine tuntud Soome fennougrist E. N. Setälä olnud veelgi veendunum. Kasutades Toivoneni esitatud sõnu ning lisa-

¹ Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LVIII, Helsinki 1928, lk. 229—240.

² Sealsamas, lk. 238.

³ H. Paasonen, Sur quelques mots relatifs à l'agriculture empruntés par les langues finno-ougriennes au proto-aryen ou à l'aryen ancien. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XXXIV 3, Helsinki 1916—1920, lk. 1—9.

des ungari köles 'hirss', mansi koläs 'jahu', millega ta on ühendanud ka eesti külvama, lapi *gilva*, omastav *gilvaga* 'seeme', on Setälä jõudnud arvamisele, nagu oleks just hirss olnud kõige vanem soomeugrilaste teravili. Temagi on arvanud, et soomeugrilased on põllunduse õppinud indoeurooplaste käest. Setälä on edasi oletanud, et soomeugrilased olevat tundnud ka kütisepõletamist ja küändnud maad puuga, mille ühte otsa oli jäetud alles konksukujuline oks, ning äestanud kündi karuäket meenutava riista-puuga.⁴ Oma kaugeleulatuvatele väidetele lähemat tõestusmaterjali Setälä ei ole toonud.

Osa Toivoneni ja Setälä poolt esitatud „põllumajanduslikke” sõnu on etümoloogiliselt ebaselged ja osa neist ei tarvitse sugugi olla seotud põllumajanduse olemasoluga. Mõlema uurija suure autoriteedi tõttu levis aga Soomes ja ka eesti keeleteadlaste hulgas arvamus, nagu võiks läänemereelaste ja teiste soomeugrilaste põllundus põlvneda juba nn. soome-ugri ühisajast.

Ungari keeleteadlased on soome-ugri ürgse põllunduse olemasolu suhtes olnud palju skeptilisemad. M. Zs ir ai kordab küll Toivoneni ja Setälä arvamust, kuid jääb lõpuks siiski kahtlevale seisukohale.⁵ Rahvademokraatliku Ungari õige silmapaistev uurija P. H a j d ú on asunud ürgse soome-ugri põllunduse suhtes täiesti eitavale seisukohale.⁶ Ta näitab, et Toivoneni ja Setälä poolt esitatud sõnavaral ei ole küllaldaselt tõestusvõimet. Soome-ugri ürgse põllunduse olemasolu kohta toodud sõnavara olevat etümoloogiliselt ebaselge. Kui ongi mõni esitatud sõna vana soome-ugri algupära, ei kõnele need sõnad siiski mingil viisil maaharimisest ega kultuurtaimede kasvatamisest.⁷

Soome keeleteadlaste suurimaks eksimuseks soome-ugri vana põllunduse uurimisel on olnud see tõik, et nad pole arvestanud ühiskonna üldist arenemiskäiku ega ka neid andmeid, mida pakub arheoloogia. Arheoloogia andmeil ei olnud nii varasel ajal, millal võis olemas olla soome-ugri keeleline terviklus, ei põllundust ega ka karjandust. Soomeugrilastele võisid hilisemad koduloomad ja põlluviljad küll ehk teada olla metsikute loomade ja metstaime-dena, kuid mitte rohkem.⁸ Setälä teooria järgi lõppes „soome-ugri aeg” umbes 2500 aastat e. m. a. Seega oleks Toivoneni ja

⁴ E. N. Setälä, Soome-sugu rahvaste eelajalugu (< Suomen Suku I), Tartu 1932, lk. 18—19.

⁵ M. Zs ir ai, Finnugor rokonságunk, Budapest 1937, lk. 120—121.

⁶ П. Х а й д у, К этногенезу венгерского народа. — Acta Linguistica II, Budapest 1953, lk. 273—276.

⁷ Sealsamas, lk. 275—276.

⁸ П. Н. Третьяков, Восточнославянские племена, издание второе, Москва 1953, lk. 20 jj-d; X. A. Моора, Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике. — Краткие сообщения Института истории материальной культуры XLVIII, Москва 1952, lk. 3 jj-d; X. A. Моора, Возникновение классового общества в Прибалтике. — Советская археология XVII, Москва 1953, lk. 105 jj-d; М. О. Косвен, Очерки истории первобытной культуры, Москва 1953, lk. 62 jj-d.

Setälä arvates läänemerelastegi põllunduse alged vanad vähemalt 4500 aastat. Ehk küll läänemerelaste põllunduse alged võivad tõesti nii vanad olla, ei tule soome-ugri aluskeele ajastu siiski arvesse, sest see on olnud varem kui kolmandal aastatuhandel enne meie ajaarvamist. See on olnud ajal, kus ühiskonna üldine arenemine polnud veel jõudnud ei kariloomade kasvatamise ega ka põlluviljade viljelemiseni. Fr. Engels on näidanud õigesti, et taimekasvatus on tekkinud alles nn. barbaarsuse keskastmel.⁹ Metsarikastel aladel, kus soomeugrilased on asunud, on põllunduse arenemine olnud kõigiti raskem kui märgadel avaaladel.¹⁰ Juba selle tõttu ei või soomeugrilaste põllundus põlvneda varasest neoliitilisest ajastust.

Läänemerelastel, volgalastel ja permlastel on olemas mõningaid ühiseid kõrsviljade nimetusi ning maaharimisega seotud oskussõnu. Nende ühiste sõnade põhjal on ülalmainitud Soome autorid tahtnud väita, et põllundus arenes edasi nn. „permi-soome ühisajal”, s. o. tollal, kui läänemerelased, permlased ja volgalased moodustasid edasi terviku pärast ugrilaste keelelist eraldumist.¹¹

Soome ja karjala keele esineval nisu nimetusel *vehnä* on otse-seid häälikulisi vasteid kaugemais sugulaskeelis: mordva *vuuu* 'polbnisu', mari *вучре*, *биштә* 'polbnisu', udmurdi *вазь* 'polbnisu'. Nagu osutab enamik keeli, käib kõnesolev sõna nisu eriliigi okasnisu ehk polbnisu kohta. Läänemere keeltes esinev teine sama kõrsvilja nimetus eesti *nisu*, soome *nisu*, vadja *nisu*, vepsa *nižu*, liivi *nizzōz* on etümoloogiliselt selgitamata. See võib olla samuti väga vana läänemere sõna, nagu *vehnä*, olles tähistanud n. ö. pärisnisu. Nisu ja polbnisu on teatavasti väga vanad kultuurviljad. Nisuliikide esinemine soomeugrilastel Läänemerest Volga ja Kaama vesikonnani juba tollel ajal, kui oli alles pidev soomeugri keeli kõnelevate rahvaste ala Põhja-Euroopa metsaaladel, ei ole seega võimatu.

Kõnesoleval ajastul võis odergi olla tuntud ning põlluviljana kultiveeritud. Mordvalastel, maridel, komidel ja udmurtidel on ühine odra nimetus¹², millel läänemere keeltes pole küll vastet. Läänemere keeltes on sel kõrsviljal kaks nimetust: lõuna-eesti *kesv* ja põhja-eesti *oder*, *ohr*, liivi *voddōrz* jne., vadja *ōzra*, soome *ohra*, *otra*, isuri *ozra*, karjala *ozra*, *osra*, vepsa *ozr*. Mitmetest seletuskatsetest hoolimata on mainitud sõnad etümoloogiliselt ebaselged. Need sõnad on aga igatahes väga vanad läänemere sõnad. Kuna

⁹ F. Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine, Tallinn 1948, lk. 30.

¹⁰ М. О. Косвен, Очерки истории первобытной культуры, lk. 63 jj-d.

¹¹ Sealsamas, lk. 67; W. von Stokar, Urgeschichte des Hausbrotes, Leipzig 1951, lk. 15 jj-d.

¹² Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LVIII, Helsinki 1928, lk. 233.

oder on nisu kõrval just kõige vanemaid põhjamaade leivavilju¹³, võib oletada, et ta on läänemerelastelgi umbes sama eaga kui nisu. Arheoloogia suudab ehk juba lähemal ajal anda ses suhtes kindlamaid vastuseid.

On olemas veel üks kõrsvilja nimetus, mida tuleb mainida käesolevas ühenduses, nimelt ersa-mordva *суро*, mokša-mordva *супа* 'hirss', millele komi keeles vastab *зӧр*, murdeti *zor* 'kaer' ja udmurdi keeles *зыр*, murdeti *зёр* 'бородавка'. Tänapäevastest läänemere keeltest ei leidu küll otsest vastet esitatud mordva ja teiste sugulaskeelte sõnadele, kuid on põhjust oletada, et see vaste on siiski kunagi olemas olnud. Leedu keeles on hirsi nimetuseks *sora*. Seda leedu sõna ei saa etümoloogiliselt seletada indo-euroopa keelte varal. Teda peetakse soome-ugri keeltest tulnud laenuks. Soome-ugri keeltest saab laenuallikana arvesse tulla üksnes läänemere keelte rühm, millega balti keeltele on olnud vanu ning tihedaid kokku-puuteid. Arheoloogia andmeil on vana hirsi viljelemist konstateeritud Leedu, Lätis Zemgales ja Novgorodi oblastis.¹⁴ Omal ajal ulatusid läänemerelased praegusest palju kaugemale lõunasse ja kagusse. Seega asusid nad aladel, kus hirsi kasvatamine on olnud vana. Hirss on soojalembene taim ega kannata suurt niiskust. Ilmastiku külmenedes ning niiskemaks muutudes on ta kasvatuspiirkond tõmbunud läänemerelastest kaugemale.¹⁵

On olemas ka mõningaid muid põllundusega seotud sõnu peale toodud kõrsviljade nimetuste, mis on ühised läänemerelastele ja permlastele. Niiugused sõnad on eesti *rehi*, liivi *rī*, karjala

rīhi, soome *riihi*, vepsa *rih* jne. Permi keeltes leidub sellele läänemere sõnale niihästi häälikulisi kui ka sisulisi paralleele: komi *рыныш* (murdeti ka *rimiš*) 'rehealune', udmurdi *шынер* (murdeti *rimiš*, *inšir* jne.) 'rehealune' (udmurdi keeles on toimunud mitmesuguseid metateese). Esitatud läänemere sõnade vanaks lähtekujuks on **riņeš*, gen. **riņezen*, mis vastab täpselt komi sõnale.¹⁶ Teiseks vanaks ühiseks rehepeksuga seotud sõnaks on eesti *vart*, soome *vartta*, *riihivartta* 'vart, koot', komi *вартан*, mis muuseas tähendab ka 'vart, koot' (komi *вартны* 'peksma, lööma, tampima. reht peksma'). Edasi on põllundusega seoses ka lõuna-eesti *põhtja* 'rehealune', põhja-eesti *pohe(mold)* 'küna, milles puhastati suurmaid või teri', soome *pohtaa*, *pohtia* 'tuulata, vilja puhastada', ersa-mordva *понжавтомс* 'tuulama', mokša-mordva *понжафтомс* 'tuulama', sūrja-komi *пож* 'sõel', udmurdi *пуж* 'sõel'. Põllumajandusliku terminoloogia hulka võiks ehk arvata ka eesti *kookima*,

¹³ M. O. Косвен, Очерки истории первобытной культуры, lk. 67; W. von Stokar, Urgeschichte des Hausbrottes, lk. 29 jj-d.

¹⁴ Prof. H. Moora andmeil.

¹⁵ M. O. Косвен, Очерки истории первобытной культуры, lk. 67; W. von Stokar, Urgeschichte des Hausbrottes, lk. 32.

¹⁶ E. Itkonen, Beiträge zur Geschichte der einsilbigen Wortstämme im Finnischen. — Finnisch-ugrische Forschungen XXX, Helsinki 1949, lk. 18.

kook, gen. *koogu*, soome *kuokka* 'kõblas', *kuokkia* 'maad kookida', karjala *kuokka* 'kõblas', vepsa *kok* 'kõblas', sūrja-komi *кокан* 'pikk müürseparas, kõblas' jne.

Ei ole palju neid sõnu põllumajanduse alalt, mis on ühised läänemere ja permi keeltele. Nendest sõnadest lasevad üksnes polbnisu ja hirsi nimetused oletada vanade ühiste põllutaimede tundmist ning tarvitamist juba enne seda, kui katkes ühendus läänemerelaste, volgalaste ja permlaste vahel. Mõnede esitatud sõnade, nagu *virt* ja *kookima* põllumajandusega seotud tähendus on võinud tekkida iseseisvalt hiljemini niihästi läänemere kui ka permi keelte poolel. Sõna *põhtja* vasted kaugemates sugulaskeeltes osutavad küll terade puhastamist ja söelumist, ent pole võimatu oletada, et vastavaid oskussõnu tarvitati juba enne põllunduse tundmist korjamise teel saadud metsikult kasvanud terade või söödavate seemnete kui ka muude ainete puhastamise kohta.

Kõige kindlam viljakasvatamisega seotud sõna on *rehi* oma vastetega. See sõna võib olla ühine vana keeleelement, kuid ta võib permi keeltes olla ka läänemere laenuks. Kõige idapoolsemad läänemerelased — vepslased on omal ajal permlastega olnud otsesest kokkupuudetes, mida muide osutavad üsna ohtrad vepsa laenud, mis leiduvad komi keeles. Nende laenuid hulgas on ka mitmeid selliseid, mis on põllunduse alalt, nagu *agac* 'äke' < vepsa *ägez*, *козьяль* 'vokk' < *kožal*, *nupd* 'soalaad' < *bird*, karjala *pirda*, *сапру* 'heinakuhi' < *sabr*, *чан* 'koot, virt' < *tšap* jne.¹⁷ Läänemere keeltest permi keeltesse siirdunud õige vanaks laensõnaks võiks olla ka sūrja-komi *рыньш* jne.

Seega siis pole kuigi palju kindlaid tõendeid läänemere-volga-permi ühise vana põllunduse kohta. Setälä ja tema kaasaeglased kujutlesid permlaste keelelist eraldumist volgalastest ja läänemerelastest sellisena, nagu oleksid kõigepealt permlased teistest eraldunud ja pärast eraldumist oleks nende keel hakanud erinema volgalaste ja läänemerelaste ühisest keelekujust. Tänapäeval võime olemasolevate keeleandmete põhjal väita, et ühenduse katkemine mainitud rühmituste vahel on toimunud hiljem kui kujunesid keelerühmad ise. Iseseisvate permi, volga ja läänemere keelerühma tekkimine on alanud juba siis, kui soomeugrilased hõlmasid suurt pidevat maa-alala Kaama mailt Läänemereni.

Mis puutub permlaste põllundusse, siis on see hakanud ulatuslikumalt arenema alles siis, kui see soomeugrilaste haru sattus Volga bolgarite viljastavasse kultuurisfääri.¹⁸

Täiesti kindlasti võib põllundusest kõnelda alles tollest ajast, kus läänemerelaste ja volgalaste eisiad on veel olnud pidevas ühenduses. Läänemere keeltes ja mordva keeltes on terve rida selliseid sõnu, mis ei kõnele üksnes põlluviljade olemasolust,

¹⁷ В. И. Лыткин, Из истории словарного состава пермских языков. — «Вопросы языкознания» 1953, nr. 5, lk. 64 jj-d.

¹⁸ Sealsamas, lk. 60 jj-d.

vaid ka nende töötlemisest ja tarvitamisest.¹⁹ Asjaomaseid sõnu on eesti *uhmer*, soome *huhmar*, *huhmare*, *huuhmar* jne., ersa-mordva *човар*, mokša-mordva *шовар* (mari *шурар*); lõuna-eesti *pekli* 'uhmrinui', soome *petkel*, karjala *petkel*, *petkel*, vepsa *petkol*, ersa-mordva *петькель*, mokša-mordva *петьколо*; eesti *jahvatama*, murdeti *jahuma*, vadja *javā*, soome *jauhaa*, karjala *jauhoa*, vepsa *jouhta*, *jauhotada*, ersa- ja mokša-mordva *яжамс*; eesti *suurmad* 'kruubid', vadja *sūrimad*, soome *suurimat*, vepsa *surin* jne.; samast tüvest on ka eesti *suurus* 'eine', soome *suurus* 'jahutumm, toiduaaine, toit, hommikueine', *suurtaa* 'kruupe, tangu teha', ersa-mordva *суро*, mokša-mordva *сэра* 'tera, vill'. Juba volga-läänemere ühisel ajastul on kujunenud ka samad liitsõnad käsikivi tähistamiseks: eesti *käsikivi*, ersa-mordva *кедьгев* (< *кедь* 'käsi' + *кев* 'kivi') või eesti murdeline *jahvekiivi*, ersa-mordva *яжам-кев*.

Keeleandmetel on läänemerelaste ja volgalaste esiisade vahel katkenud otsesed sidemed III aastatuhandel e. m. a. II aastatuhandel on alanud läänemerelaste kokkupuuted balti hõimudega. Juba enne seda on läänemerelaste keel võtnud volgalaste keelest tunduvalt erineva ilme. Selle eriilme kujunemine ei ole saanud toimuda mõne üksiku sajandi jooksul, vaid on pidanud kuluma pikem aeg olemasolevate erinevuste arenemiseks ning üldistumiseks. Osa ülal esitatud põllunduslikke sõnu on võinud olla omased niihästi läänemerelastele kui ka volgalastele juba III aastatuhandel, ent pole võimatu, et mõned neist on võinud saada ühiseks ka hiljem kadunud soomeugrilaste (merjalaste jne.) vahendusel, kes kunagi elasid läänemerelaste ja volgalaste vahemaal.

Keele ja arheoloogia andmed ei kõnele vana põllunduse suhtes siiski täiesti üht keelt. Keeleandmed võimaldavad üsna julgelt oletada, et mingisuguse vähese põllunduse alged on olnud enne sedagi, kui on leitud otseseid asjaomaseid arheoloogilisi tõendeid. Arheoloogide arvates on läänemerelastel hakanud põllundus tekkima alles II aastatuhande teisel poolel²⁰, kui läänemerelased olid kujunenud täiesti iseseisvaks etniliseks tervikuks. On õige, et põllundus hakkab sellest ajast peale kujunema tähtsaks elatusalaks I aastatuhandel e. m. a.

Teisel aastatuhandel, kui läänemerelased sattusid õige tihedasse kontakti baltlastega, s. o. praeguste lätlaste ja leedulaste esiisadega, sai läänemerelaste põllundus edasiarenemiseks tugeva tõuke. Baltlastel oli põllundus tollal olulisemaks elatusalaks kui läänemerelastel, nõnda et viimastel oli oma naabritelt mõndagi

¹⁹ H. Paasonen, Kielellisiä lisiä Suomalaisten sivistyshistoriaan. — Vähäisiä kirjelmiä XXIV, Helsinki 1896; E. N. Setälä, Soome-sugu rahvaste eelajalugu, lk. 32. jj-d.

²⁰ X. A. Моора, Возникновения классового общества в Прибалтике. — Советская этнография XVII, Москва 1953, lk. 106; Л. Янитс, Поселения эпохи неолита и раннего металла в районе устья р. Эмайгы, Эстонская ССР, Тарту 1953, lk. 18. (Autoreferaat.)

õppida.²¹ Oletus, nagu oleksid läänemerelased kogu põllunduse saanud alles baltlastelt, mida on mõnelt poolt arvatud, ei ole siiski keele andmetel õige.²² Keel osutab, et läänemerelased on baltlastelt üle võtnud mõnede kultuurtaimede viljelemise ning omandanud uut põlluharimise tehnikat.²³ Balti poolelt põlvnevad järgmised kultuurtaimede nimetused: eesti *hernes*, liivi *jērnaz* jne., vadja *erne*, soome *herne*, *hernes*, karjala *herneh*, vepsa *h'erneh*, vrd. leedu *žirnis*, läti *zirnīs*; eesti *uba*, vadja *upa*, liivi *puba* — leedu *pupa*, läti *pupa*; eesti *rukis*, *rugis*, soome *ruis*, gen. *rukiin*, vepsa *rugiz* jne. — leedu *rugys*, läti *rudzis*. Peale esitatud kaunaliste ja kõrsvilja on usutavasti ka *kanepi* ja *lina* nimetused balti algupära, vrd. läti *kaņepes*, leedu *kanapės* ja *lini*, leedu *linai*, preisi *lynno*. Linal on läänemere keeltes küll ka teine nimetus, nimelt soome *pellava*, karjala *pelvaš* jne., vepsa *p'ūlvaz*. Viimane lina nimetus ei näi olevat laensõna, vaid vana ürgne oma sõna. See asjaolu laseb arvata, et enne baltlastega tihedasse kontakti astumist on läänemerelastele siiski olnud tuttav mingi kiudtaim, mille nimetus ühes osas läänemere keeltes elab tänini edasi. Et herne, oa ja rukki nimetused on läänemerelastel balti keeltest, siis võib uskuda, et asjaomaste viljataimede kultiveeriminegi on saanud omaseks alles baltlaste vahendusel. Teatavasti on rukis üldse palju hilisem kultuurtaim kui nisu või oder.²⁴

Balti keeltest põlvneb ka eesti *seeme*, liivi *siemgōz*, vadja *sēmē*, soome *siemen*, karjala *šiemen*, *siemen*, vepsa *seme*, *šemen* — leedu *sėmens*, *sėmenys*, *sėmenes* 'külvl', preisi *semen* 'seeme'.

Balti poolelt on laenatud niisugusedki põlluharimise tehnika ja tööriistadega seotud sõnad, nagu eesti *vagu*, liivi *vag*, vadja *vako*, soome *vako*, karjala *vago*, vepsa *vago* — leedu *vaga*, läti *vaga*; eesti *vannas*, vadja *vadnaz*, soome *vannas*, murdeti ka *vaarnas*, *vaarna* jne., karjala *vannaš*, *voarnaš*, *vannas*, vepsa *vadnaz* — preisi *wagnis* 'Sech (Teil des Pfluges)'; eesti *äke*, murdeti ka *äes*, *ägi*, *ägli* jne., liivi *äggōz*, *egz* jne., vadja *äez*, mitmus *ätšēd*, soome *äes*, om. *äkeen*, lüüdi-karjala *ägez*, vepsa *ägez* jne. — leedu *akėčios*, *ekėčios*, läti *ecēšas*, *ecekšas*, preisi *aketes*.

Sõna *vagu* laenamise põhjal võib arvata, et läänemerelastele on baltlaste eeskujul kündmine saanud üldisemaks endise kõplapõllunduse asemel, ehk küll ka sõna *kōblas* ise on usutavasti balti laensõna. Eesti sõnadele *kōblas*, gen. *kōpla*, murdeti ka *kōbli* ja

²¹ H. Moore, Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā, Rīga 1952, lk. 27 jj-d.

²² История Латвийской ССР I, Рига 1952, lk. 18.

²³ J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki 1936.

²⁴ M. O. Косвен, Очерки истории первобытной культуры, lk. 67; W. von Stokar, Urgeschichte des Hausbrottes, lk. 43 jj-d.

kõblima 'maad kõplama, harima' vastab leedu *kaplys, kaplė, kaplis*, läti *kaplis*.²⁵

Ülalmainitud arvesse võttes võib keele andmete põhjal kokkuvõtvalt nentida, et II aastatuhandest alates e. m. a. on läänemere-
laste põllundus olnud üsnagi mitmekülgne. Arheoloogia andmed
toetavad keele andmeid.²⁶ Põllunduse alged ise on aga mõnel
määral vanemad. Sõnavara osutab, et läänemerelased on põllun-
dust tundnud juba enne seda, kui balti hõimud tungisid nende
vahele praeguste Läti NSV ja Eesti NSV aladel ning osalt
mujalgi, nimelt praeguste Novgorodi ja Pihkva oblasti maadel.

See tõik, et ainult osa põllundusega seotud oskussõnu on balt-
lastelt saadud ja et juba varemini on läänemere keeltes olnud kül-
laltki ohtrasti asjaomast sõnavara, kinnitab õigei veenvalt mingi
primitiivse põllunduse olemasolu juba enne II aastatuhandet
e. m. a., kui sugenesid pidevad tihedad sidemed tänapäevalgi kül-
g külje vastu elavate soomeugrilaste ja indoeurooplaste hulka kuulu-
vate baltlaste vahel.

Esimesel aastatuhandel e. m. a. on läänemerelastelgi põllundus
saanud peamiseks elatusviisiks, nagu näitab arheoloogia.²⁷ Edasi
areneva põllunduse jälgimine ei kuulu aga enam selle kirjutise
piiridesse, mille ülesandeks oli läänemerelaste põllunduse tekki-
mise küsimuse käsitlemine.

²⁵ J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, lk. 120.

²⁶ X. A. Моора, Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике, lk. 14 jj-d.

²⁷ Sealsamas, lk. 24.

О ДРЕВНЕМ ЗЕМЛЕДЕЛИИ ПРИБАЛТИЙСКИХ ФИННОВ ПО ЯЗЫКОВЫМ ДАННЫМ

Проф. доктор филол. наук П. Аристе

Кафедра финно-угорских языков

Резюме

Финские финноугроведы Х. Паасонен и Ю. Тойвонен выдвинули теорию, по которой древние финноугры знали земледелие еще в период финноугорского языка-основы. Свою теорию они обосновали тем фактом, что в финноугорских языках имеются некоторые слова, восходящие к языку-основе, которые могут быть связаны с земледелием. Опираясь на эту теорию, крупный финский финноугровед Э. Н. Сетяля предполагал существование даже довольно высоко развитого земледелия еще в период до распада финноугорского языкового единства.

Автор настоящей статьи показывает на основании фактического языкового материала, что часть слов, приведенных в качестве доказательства существования древнего финноугорского земледелия, является такими ботаническими словами, которые могли существовать в языке еще до появления земледелия. Остальные «слова земледелия» этимологически неясны.

О существовании настоящего земледелия нельзя говорить также относительно так называемого пермско-прибалтийско-финского периода. Несмотря на то, что в пермских и прибалтийско-финских языках имеются некоторые общие слова, которые в наше время тесно связаны с земледелием, эти слова все же могут быть более позднего происхождения, так как языковые взаимоотношения между пермской и прибалтийско-финской группами финноугров продолжали существовать и в то время, когда обе группы уже успели окончательно сформироваться. По языковым данным, в пермско-прибалтийском периоде земледелие могло быть только чем-то вроде подсобного занятия.

Языковые данные подтверждаются данными археологии.

О земледелии у предков прибалтийских финнов можно говорить только в отношении так называемого волжско-прибалтийско-финского периода, когда предки современных прибалтийских финнов, мордвы и марийцев говорили на диалектах одного общего языка. Этот период относится к III тысячелетию до нашей эры.

К этому периоду восходят прибалтийско-финские названия полбы, пшеницы, ячменя и проса, а также слова, обозначающие такие понятия, связанные с существованием земледелия, как ступа, пест, крупа, молоть и жернов.

Земледелие стало ведущей отраслью хозяйства после того, как прибалтийские финны подверглись сильному воздействию балтийских племен, т. е. предков современных литовцев и латышей. В прибалтийско-финских языках имеется целый ряд древних заимствований из балтийских языков, связанных с земледелием, как, например, названия ржи, гороха, боба, конопли, льна, семени, борозды, лемеха, бороны и т. д.